

Клавдий Гален

НАЙ-ДОБРИЯТ ЛЕКАРЕ И ФИЛОСОФ

ARS MEDICA

МЕДИЦИНСКОТО ИЗКУСТВО

София, 2018

Преводът е направен по изданието:

MEDICORUM GRAECORUM

OPERA QUAE EXSTANT

Editionem curavit D. Carolus Gottlob Kühn,
volume I, 1823

The digitally printed version 2011,
Cambridge University Press

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Ирена Станкова, превод, студия и бележки, 2018

© Издателство „Изток-Запад“, 2018

ISBN 978-619-01-0301-1

КЛАВДИЙ ГАЛЕН

ARS MEDICA

МЕДИЦИНСКОТО ИЗКУСТВО

НАЙ-ДОБРИЯТ ЛЕКАР Е СЪЩО И ФИЛОСОФ

Превод от латински език, студия и бележки
Ирена Станкова

Съдържание

За медицинското изкуство според Клавдий Гален 9
Ирена Станкова

НАЙ-ДОБРИЯТ ЛЕКАР Е И ФИЛОСОФ / 19

МЕДИЦИНСКОТО ИЗКУСТВО

Увод.....	27
Глава I.....	29
Глава II.....	31
Глава III.....	33
Глава IV.....	35
Глава V.....	37
Глава VI.....	39
Глава VII.....	43
Глава VIII.....	45
Глава IX.....	47
Глава X.....	49
Глава XI.....	51
Глава XII.....	53
Глава XIII.....	55

Глава XIV.....	57
Глава XV.....	59
Глава XVI.....	61
Глава XVII.....	65
Глава XVIII.....	67
Глава XIX.....	69
Глава XX.....	71
Глава XXI.....	73
Глава XXII.....	77
Глава XXIII.....	79
Глава XXIV.....	83
Глава XXV.....	85
Глава XXVI.....	87
Глава XXVII.....	89
Глава XXVIII.....	91
Глава XXIX.....	95
Глава XXX.....	97
Глава XXXI.....	99
Глава XXXII.....	101
Глава XXXIII.....	103
Глава XXXIV.....	105
Глава XXXV.....	109
Глава XXXVI.....	111
Глава XXXVII.....	113

Съчинения на Клавдий Гален, споменати
в трактата „Медицинското изкуство“..... 117

Quod optimus medicus sit quoque philosophus
Най-добрият лекар е също и философ

За медицинското изкуство според Клавдий Гален

КЛАВДИЙ ГАЛЕН Е НАЙ-ИЗВЕСТНИЯТ лекар и учен в областта на медицината след Хипократ, роден през 129 г.сл.Хр. в град Пергам (Мала Азия). През по-голямата част от живота си работи в Рим като лекар на императорите Марк Аврелий, сина му Комод (161–192) и Септимий Север (145–211), управлявал заедно със синовете си Каракала (188–217) и Гета (189–211). В последните години се връща в Пергам, където почива около 216 г.

През дългия си живот Гален твори не само в медицинските области – анатомия, физиология, патология, терапия, фармакология, профилактика, – но и в области като философията, логиката, психологията. Според запазените съчинения на Гален *De libris propriis* (*Lib.Prop.*) („За собствените ми книги“) и *De ordine librorum priorum* (*Ord.Lib.Prop.*) („За поредността на собствените ми книги“) изследователите подреждат трактатите му, въпреки че някои от по-късните липсват. В периода между 169–175 г. пише *De usu partium* (*UP*) („За функционирането на частите на тялото“) в 17 книги, *De Anatomicis Administrationibus* (*AA*) („За анатомичните процедури“) в 15 книги, както и други съчинения, посветени на анатомията и физиологията, които според него лежат в основата на изучаването на медицината.

Гален прави дисекции на животни, най-вече на маймуни от вида макак и на бикове, прасета и др. Най-големият му принос

е в областта на нервната и сърдечносъдовата система благодарение на систематичното описание на нервите, вените и артериите, като използва откритията на александрийските учени Херофил и Еразистрат. Според Гален в артериалната кръв се съдържа въздух – „пневма“. Въпреки множеството нови описания той прави и грешни анатомични заключения поради факта, че дисекциите на хора са забранени. Анатомичните му грешки са поправени едва през XVI в. от родоначалника на научната анатомия Андреас Везалий в книгата му *De Humani Corporis Fabrica* („За устройството на човешкото тяло“), публикувана през 1543 г.

Гален обединява идеите на Алкмеон¹ за здравето като равновесие на елементите в тялото, учението на Емпедокъл² за четирите елемента (земя, вода, въздух и огън) и Хипократовата теория, според която в тялото си взаимодействат кръв, жлъчка, черна жлъчка и флегма (слуз). Трактатите за смесванията на елементите, болестните състояния и неправилните смесвания са *De Causis Morborum (Caus.Morb.)* („За причините за болестите“), *De Symptomatum Differentiis (Symp.Diff.)* („За различните симптоми“), *De Symptomatum Causis (Caus.Symp.)* („За причините за симптомите“), *De Februm Differentiis (Diff.Feb.)* („За различните трески“), *De Temperamentis (Temp.)* („За смесванията“), *De Inaequali Intemperie (Inaeq.Int.)* („За неправилното смесване“), *De Difficultate Respirationis (Diff.Resp.)* („За трудното дишане“), *De Locis Affectis (Loc.Aff.)* („За увредените места“) и др.

¹ Алкмеон от Кротона (VI–V в.пр.Хр.) – лекар и философ. Според него хората разбират чрез мозъка си. Това виждане е възприето от Платон и Хипократ, както и от известните александрийски лекари и учени Херофил и Еразистрат, докато Емпедокъл, Аристотел, Праксагор, стоиците и др. смятали сърцето за център на разбирането.

² Емпедокъл от Агригент на о-в Сицилия (483–423 г.пр.Хр.) в съчинението си „За природата“ свежда всички елемента до четири „корена“, или елемента (*stoicheia; elementa*): земя, вода, въздух и огън. Съединяването и разделянето на елементите ставало чрез привличане и отблъскване.

Известен е с изучаването на видовете пулс като симптом на различни заболявания и на него са посветени съчиненията *De Pulsibus ad Tirones (Puls.)* („За видовете пулс – за начинаещи“), *De Usu Pulsuum (Us.Puls.)* („За използването на видовете пулс“), *De Differentiis Pulsuum (Diff.Puls.)* („За различията при видовете пулс“), *De Causis Pulsuum (Caus.Puls.)* („За причините за видовете пулс“) и др.

На терапията са посветени множество съчинения, сред които са *De Methodo Medendi (MM)* („За терапевтичния метод“) в 14 книги, *Ad Glauconem de Methodo Medendi (MMG)* („За терапевтичния метод – за Глаукон“), *De Curandi Ratione per Venae Sectionem (Cur.Rat.Ven.Sect.)* („За начина на лечение чрез кръвопускане“), *De Purgantium Medicamentorum Facultate (Purg.Med.Fac.)* („За действието на очистителните“) и др.

По отношение профилактиката се откроява съчинението *De sanitate tuenda (San.tuend.)* („Изкуството за запазване на здравето“) в 6 книги, както и по-кратки трактати, насочващи към различни видове хранителен и спортен режим: *De Alimentis Facultatibus (Alim.Fac.)* („За възможностите на храните“), *De Bonis et Malis Alimentorum Succis (Bon.Mal.Suc.)* („За добрите и лоши сокове на храните“), *De Victu Attenuante (Vict.Att.)* („За диетата за отслабване“) и др.

На видовете лекарства са посветени големите съчинения: *De Simplicium Medicamentorum Facultatibus (SMT)* („За действията на простите лекарства“) в 11 книги, *De Compositione Medicamentorum secundum Locos (Comp.Med.Loc.)* („За състава на лекарствата според увредените места“) в 11 книги, *De Compositione Medicamentorum per Genera (Comp.Med.Gen.)* („За състава на лекарствата по видове“), както и по-кратките: *De Antidotis (Ant.)* („За противоотровите“), *De Theriaca ad Pisonem (Ther.Pis.)* („За териака – за Пизон“) и др.

Значителна част от трактатите му са посветени на коментари и критики към древни и съвременни лекари и философи. Хипократовите съчинения са детайлно обсъдени и разгледани, като Гален смята себе си за последовател на Хипократовия под-

ход към лечебното изкуство. Сред трактатите са: *In Hippocratis de Natura Hominis (NHN)* („За човешката природа“ на Хипократ“), *In Hippocratis de Salubri Victus Ratione (Hipp.Vict.)* („За здравословния начин на живот“ на Хипократ“), *In Hippocratis de Acutorum Morborum Victu HVA* („За режима при острите заболявания“ на Хипократ“), *In Hippocratis de Praedictionibus (Hipp.Prorrh.)* („За прогнозите“ на Хипократ“), *In Hippocratis Epidemiarum Libri (Hipp.Epid.)* („Епидемичните болести“ на Хипократ“) в 6 книги и др. Чрез коментарите за предшествениците и съвременниците си Гален конструира и собствената си позиция по отношение на медицината.

По времето на Гален функционират три основни медицински школи – на *емпириците*, *методиците* и *рационалистите* (наречени още *догматици*). За рационалистите най-важно е наличието на теоретичен подход при откриването на вътрешната причина за заболяванията, а оттук – за прилагане на лечение и профилактика, докато емпириците наблюдават връзките, които се проявяват между явленията и според тях определят терапията. Самият Гален обединява в учението си подходите на рационалистите и емпириците, което е едно от постиженията му за напредъка на медицината.

Гален е авторът, оказал най-голямо влияние през Късната античност и Средновековието не само в Европа, но и в арабския свят. Той е безспорен авторитет в европейската медицина чак до XVI в. Съчиненията му са превеждани на латински език, на арабски и на сирийски, на иврит, като в някои случаи до нас са достигнали не оригиналите, а преводите.

Между 1821 и 1833 г. Карл Готлоб Кюн издава 20 тома *Opera omnia Claudii Galeni* в Лайпциг в оригинал на старогръцки език и с превод на латински език, направен през Ренесанса. Някои от съчиненията му по-късно претърпяват нови издания и са снабдени с критически апарат, напр. в *Corpus Medicorum Graecorum* („Корпус на гръцките лекари“) има негови произведения; друго издание е *Galeni Pergameni scripta minora I–III*, Teubner, Leipzig, 1884, 1891, 1893 и др. В последните години се

наблюдава засилен интерес към превеждане и издаване на Галеновите трактати.

ТРАКТАТЪТ *QUOD OPTIMUS MEDICUS sit quoque philosophus* („Най-добрият лекар е също и философ“) разкрива етическите въпроси, които вълнуват Гален. Запазени са преводи на латински, арабски и сирийски език, като сред преводачите на латински език се откроява Еразъм Ротердамски, публикувал превода си през 1526 г.

Основната теза в трактата е, че лекарите трябва да познават философското учение, тъй като логическият метод е в основата на добрата диагноза, лечение и прогноза. Свързаността на медицината и философията са не само пожелателни, но и задължителни за добрата медицинска подготовка и практика. Гален порицава лекарите, проявяващи духовна леност и влечение към парите и на които им липсва желание да изучават теоретичните основи на медицината.

ARS MEDICA („МЕДИЦИНСКОТО ИЗКУСТВО“) е късен трактат на Гален, издаден през 193 г. и написан с репрезентативна цел като въведение в принципите на лечебното изкуство. Известен е още със заглавията *Ars medicinalis liber I*; *Ars parva*; *Microtegni*; *Tegni* и е превеждан през Средновековието на латински език, на иврит, на арабски и на сирийски език. Има осем латински превода, четири превода на сирийски език, един на арабски език и един на иврит.

През последните векове на съществуване на Западната римска империя повечето научни съчинения се пишат на старогръцки език, тъй като е белег на образованост да се пише на него, а не на латински език. След падането на империята през 476 г. латинският език остава език на църквата, на съдилищата

и на администрацията в Италия, Галия и Испания, а също е и литературен език в Германия, Британия и Северна Африка.

През IX и X в. по време на възхода на мюсюлманския халифат в Багдад се разгръща широка преводаческа дейност и благодарение на нея са запазени научни трактати, написани на старогръцки език, като най-вече се превеждат медицински, философски и астрономически съчинения. Арабските преводи включват медицинските произведения, изучавани в Александрия, сред които 57 са от Гален, 10 от Хипократ и 12 от други автори. Един от най-изтъкнатите преводачи е Хунайн ибн Исхак (809–877), известен още с латинското си име Йоанитий. Той е преводач на около петдесет Галенови произведения и първият, който превежда *Ars medica* на сирийски и арабски език.

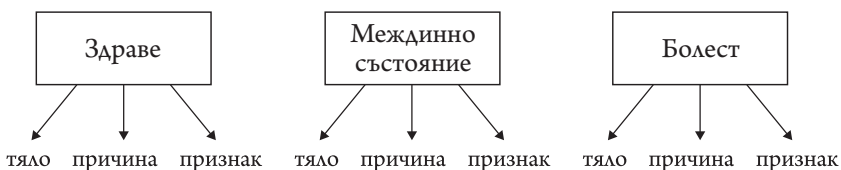
През XI в. се обособяват средища за превод на научни трактати в Монтекасино и Салерно в Италия, както и в няколко малки градчета в Северна Италия. Първото арабско медицинско произведение, преведено на латински език, е съкратената версия на „Книга за медицинските въпроси“ на Хунайн ибн Исхак, известна още като *Johannitii Isagoge*. Преводът е направен в Монте Касино, най-вероятно от Константин Африкански (1010–1087). През XII в. в Толедо в Испания също процъфтява преводаческата дейност и там италианецът Герард от Кремона за първи път превежда *Ars medica* на латински език. Преводите на съчиненията от Испания се разпространяват във Франция, Северна Италия и на о-в Сицилия.

В средата на XII в. едно кратко въведение в Галеновата теория, две Хипократови съчинения и две късни гръцки съчинения за изследването на урината и пулса са събрани в сборник, наречен *Ars medicinae* или *Articella*. Към края на XII в. е добавен и Галеновият трактат *Ars medica*. По-късно са включени още съчинения и така сборникът *Articella* се превръща в основна медицинска колекция от текстове, изучавана в медицинските университети през Средновековието и Ренесанса. Благодарение на разпространеността на медицинския сборник в Европа тракта-

тът *Ars medica* се превръща в най-изучаваното произведение на Гален, събрало в концентриран вид медицинските му възгледи.

Съчинението започва с увод, в който авторът заявява, че ще се придържа към изследване на медицината, изхождайки от нейната дефиниция, а не чрез анализ или обяснение на учението. Гален представя следната дефиниция за медицинското изкуство: „Медицината е знание за здравите, нездравите и междинните“ (гл. I). Под „междинно“ (гр. *ouden*; лат. *neutrum*) има предвид „нито едното, нито другото“, или „неутрално“ състояние. По този начин в модела на противоположностите „здраве – болест“ се прибавя трето състояние – „това, което е по средата и не е нито здраве, нито болест“. Самите състояния „здраве“, „болест“ и „междинно състояние“ се проявяват не само в телата¹, но като причини и признаци, т.е. хората могат да бъдат здрави, болни и нито здрави, нито болни. Съществуват причини за запазване на здравето, за заболяване и за междинното състояние. Същото се отнася и до признаците/ симптомите: едни признаци показват здраве, други – болест и трети – междинно състояние.

Фигуративно го предаваме по следния начин:

Факторът „време“ е двуполюсен: на единия полюс е състоянието, което може да е такова по рождение или да се е запазило дълго време, на другия полюс е моментното състояние, което посочва промяна в обичайното състояние. С тези времеви характеристики обикновено определяме заболяванията като продължителни (хронични) и остри, проявяващи се в момента.

¹ В Галеновата лексика присъства „тяло“, а не „човек“.

„Здравото по рождение тяло има добро смесване на простите и първични части, както и правилно съотношение в органите, съставени от тях. Здраво в дадения момент е тяло, което обикновено се чувства добре. То остава здраво с времето и е правилно и пропорционално смесено, не с най-доброто смесване и симетрия по принцип, а с подходящите за него. Тялото, което обикновено е здраво, винаги е с най-добро смесване и симетрия, а до голяма степен е здраво тялото, на което малко не му достига, за да има най-доброто устройство“ (гл. II).

Според Галеновия възглед тялото е съставено от *първични елементи/ части* (гр. *prōta stoicheia*; лат. *prima elementa*), *подобни части* (гр. *homoiomerōi*; лат. *similiaria*) и *телесни части* (гр. *organika moria*; лат. *partes organicae*). Смесването на първичните елементи е *смесване* (гр. *krasis*; лат. *temperamentum*) на *топло* (гр. *thermos*; лат. *calidus*), *студено* (гр. *psychros*; лат. *frigidus*), *сухо* (гр. *xeros*; лат. *siccus*) и *влажно* (гр. *hygros*; лат. *humidus*). Най-доброто смесване е *еукразията* (гр. *eukrasia*; лат. *temperies*), а най-лошото смесване – *дискразията* (гр. *dyskrasia*; лат. *intemperies*). Здравето зависи също от *устройството* (гр. *kataskēue*; лат. *constitutio*) на частите на тялото и от *функциите* (гр. *energeia*; лат. *functio*), които се проявяват според природата, защото за Гален „при здравите всичко е според природата, при болните, докато боледуват, всичко е против природата“ (гл. XXII).

„Болното по рождение тяло има лошо смесване във всички прости и първични части – или в някои, или в най-важните, или има асиметрия в органите, по същия начин във всички, в някои или в най-важните. Тялото, което в голяма степен е болно, е в по-малко лошо състояние от последното, но не е и здраво“ (гл. II).

Класификацията, предложена от Гален, разделя телата на четири категории: тела с най-добро смесване на топло, студено, сухо и влажно; тела, на които нещо не достига в смесването; болни тела и тела в междинно състояние, при които отдалечеността от двата полюса „здраве – болест“ определя дали са по-

скоро здрави, или болни. Симпомите за появило се заболяване показват явно увреждане на функциите.

След като дава основните дефиниции, Гален описва видовете смесвания и какви са външните им признаци. Повествованието следва логически алгоритъм, предразполагащ към запаметяване на разглежданите въпроси, тъй като целта е обучаващите се да разберат и запомнят основите на изкуството и на неговите подразделения: диагностика, прогностика и анамнестика. Диагностиката се занимава с настоящите, прогностиката предсказва бъдещите, а анамнестиката припомня миналите състояния. Описанието на неправилните смесвания следва схемата на прости и сложни (съчетани) смесвания. Гален насочва читателя и към профилактиката, като я разделя на три: профилактика на доброто здраве, на недоброто здраве и на болестта и разглежда особеностите им. В края представя списък на най-важните си съчинения, които трябва да бъдат прочетени от бъдещите лекари.

Ирена Станкова